

„To što je svirepo - život je sam“

„Raskid“ Mihajla Lalića, Narodna knjiga, Četvrtac 1955

Poniranje u prošlost znači ponirati u sebe, znači dizati naslage uspomena i zaborava, otkrivati u prošlosti i sebi ono što se nekada samo naslučivalo, znači u izvesnom smislu vredjati sebe kroz suočavanje onoga Juče sa ovim Danas, a ovih sa onima hladnim Sutra. Mora da ovo uskovitlano Danas boli, kada kroz suočavanje sa onim Juče čovek uživa u vredjanju sebe, kada u njemu oseća nasladu, i kada nemilosrdno gazi po svemu onome što je prošlo. »Raskid« je jedno surovo čeprkanje Lalićevog po sopstvenim dubokim ranama, na površini kojih se jedva uhvatila ružičastosiva skrama zaborava. Ako narod, kao i priroda, nema milosti prema pobedjenome, zašto je autor ove knjige toliko svirep prema čoveku koji po, kao zebra danima ispruganoj, prošlosti gmiže i kome se, kako pišac kaže, ponekad pričinjava da zna šta hoće. Možda što mu se učinilo da je život olike svirepo.

Niko Doselić, kome je Lalić na mršava, pogurena ledja natovario svoje surovo životno iskustvo, jedno ogromno krvavo, breme bola i poniženja, povučen u sebe, nepoverljiv prema svemu i svima, koji pred kraj svoga života još uvek pita sebe kao nekada veliki apostol i nevernik Dostoevski: »Može li se u ljude poveravati?», bez nade u dobro, bez ičega što bi ga za ovaj svet vezalo, što bi ga na onaj zvalo, tetura se od poniženja do bola, od života do smrti, uništen udarcima života i smrđenjem žrnjem sudbine. On neprekidno teži ka smrti, ali i ka revanšu onima koji su ga u zavičajnim brdima ostavili samoga i time ga gurnuli u poniženje predaje neprijatelju. Vukla ga je neka magična snaga jedinoj svetloj žiji u njegovom životu Minju Zatariću. Možda je u košmarnom lutaju kroz sebe i svoju uskovitlanu i uznemirenju savest kroz Minja Zatarića htio da počne i sebi i onima kojima je mislio da se sveti da je ostao čist od izdaje i svega onoga što can sa sobom nosi. To je jedino što ga je tako dugo zadržavalo da se ne zagnjuri u beskrajne dubine smrti. Stotinu je puta mogao poginuti i izvršiti samoubistvo, ali misao na to da treba da pokaže i sebi i drugima da je i pored predaje neprijatelju ostao čovek i da za tu predaju on nije krv, držala ga je na beskrajno oštroti ivici između života i smrti, na bodežima poniženja i srama. Niko Doselić je proveden od predaje neprijatelju u Crnoj Gori i poticanju pozatvorima u zavičaju, kroz Sajmište u Beogradu, kroz koncentracioni logor u Soluenu do bekstva u grčke partizane, kroz najnakaznije i najužasnije životne okolnosti koje surovo sišu iz čoveka sve živoće sokove i od njega stvaraju običnu mrlju, koju sive pahuljice beskrajnog niza dana brzo zatrpuju. To su okolnosti koje besomučno i neuomoljivo uništavaju u čoveku čoveka i krše dostojanstvo, jedino što mu je posle slobode ostalo. Bez toga čovek prestaje biti ono što jeste i postaje ono što je u pradavninama bio, postaje jedinka u čoporu. Najnakaznije što može u životu da izmisli čovek, čak i ono iz antičkog

podzemlja i hrišćanskog pakla, pratilo je Niku Doselića od predaje neprijatelju do bekstva u grčke partizane, pa čak i do smrti. Jer oružje u njegovim rukama i krv onih koje je on ubijao za to da bi sprala sram i poniženje sa njega nisu uspeli da spasu izgubljeno dostojanstvo i sreću. Niko Doselić, umire, ali sve ono što ga je bolelo ostalo je van korica knjige — nije umrlo s njim.

Svih tristapadeset stranica ove knjige bole, peku istinom i neposrednošću doživljaja. Lalić je u Niku Doseliću dao sebe, da ono što je on neposredno u internaciji i u onome što se pre nje zabilo doživeo. Ta neposrednost doživljaja upravo i peče. Lalić je očigledno svojim plahovitim brdjanskim temperamentom htio da se sa nekim za nešto obračuna. Otuda cela knjiga deluje kao skup usijanih džudadi bačenih u neprijateljski rov. Lalić je i ovom knjigom kao i S v a d b o m i Z l i m p r o l j e c e m pokazao da mu je isključivi stvarački potencijal sopstveno životno iskustvo, koje je ogromno i koje u sebi sadrži zbir više ljudskih sudbina. Koliko lični doživljaji, lična patnja, lična autorova sudbina deluju sveže i neposredno svojom autentičnošću, toliko sputavaju pisca da od te svoje patnje i sudbine stvari pravo umetničko delo. Raskid je na sredini između istoriskog dokumenta i umetničkog dela. Raskid je literarna polupreradjevina. I to upravo zbog toga što je lični doživljaj toliko dubok, toliko snažan da autor i pored sve snage svoga talenta nije bio u stanju da to lično uzdigne do opštег, nije bio u stanju da taj lični doživljaj objektivizira do te mere da izgubi obeležja istoriskog dokumenta u najbukvalnijem smislu reči. Lalić je, pored toga što je ostao na terenu ličnog doživljaja, smetalo da stvari pravo umetničko delo i to što je kroz celo delo sa nekim izmirivao nekakve stare račune. Upravo ga je to još čvršće vezivalo za teren ličnog tako da nije bio u stanju da ga se, izuzev možda na trenutke, osloboди kroz čitavo delo.

Zbog svega ovoga teško bi bilo odgovoriti na pitanje kome rodu pripada ovo delo. To je i lična lirska ispostava, i hronika, i subjektivno preživljivanje dogadjaja, i istoriski dokumenat, — samo nije roman. Tu nema široke epske kompozicije, nema ni one spoljne umetničke mirnoće, koja uvek u sebi krije unutrašnju uznemirenost, nema ni stozerne ličnosti koja bi nosila radnju i bila toliko snažna da nitima svog unutrašnjeg života bude povezana sa većim brojem ljudi, a preko njih i sa životom uopšte. Niko Doselić je suviše zauzet sobom da bi imao nešto više zajedničko sa ljudima oko sebe sem toga da se sa njima našao, po logici istoriskih imperativa, na grebenu jedne kataklizme. Da li je to dovoljno pa da Doselić bude oliljeđen niza ljudskih sudbina? Ovakvo je ostao jedan između mnogih. Šta više, Lalić je bio suviše zauzet Doselićem tako da nije video život u višem stepenu njegove složenosti: u toj beskrajno širokoj i dubokoj reci bola i

poniženja on nije video i one ljudi u kojima je ostalo netaknuto sve ono čime se najbolji predstavaci naše vrste odlikuju i što čini čoveka sveštu ove planete. Nije li time i osnovna ideja dela dovela u pitanje njegovu umetničku vrednost? Po svemu tome Raskid nije roman. Ostao je ipak hronika koja na trenutke, naročito u početku knjige, ima sve osobine snažne literarne obrade da bi kasnije bila obično hroničarsko redovanje dogadjaja, ljeta polemika ili lirske monologe.

Lalić je, međutim, u ovoj knjizi pokazao i najbolje kvalitete svoje proze. Vešt rukom umetnika u nekoliko kratkih poteza on otkriva suštinu predmeta a kome piše, otkriva jedan svet, živ, pun dinamičke narastanja i propagiranja. Evo kako izgledaju Crnogorci u koncentracionom logoru: »Po zemljitetura gladno ljudstvo, u dronjeima, na dugim nogama što su se strahovito istanjile. Ona dinarska ljepota što su je doveđe donijeli — satrila se i polomila. Od nje su ostale samo nesrazmjerne ogromnih stopala i povijenih skeleta. To je opterećeno krupnim rebriama i natovareno lopaticama. Glave, sasušene i smanjene, teško se drže na ispalim vratnim pršljenovima. Lica su postala oštra i kriva, kao bradve, s kukačkim nosinama i praznim očima iz kojih zija glad.« Takvih mesta je puna ova knjiga. Lalić je izvanredno ovlađao izrazom, sve mu polazi za rukom i ništa mu u izrazu nije nategnuto. I pored mestimičnih padova u stilu ovog knjigom Lalić je pokazao da je potpuno zreo umetnik. U stilskom pogledu ova knjiga je najviši Lalićev domet, isto toliko koliko po osnovnoj konceptiji, po kompoziciji, po žustrini, i svim stalim unutrašnjim kvalitetima ona to nije.

Čovek ne može da ne zažali što je Lalić ovom knjigom dao čef jednog raspoloženja. On je kao čovek daleko iznad ovoga svoga dela i to uliva povjeranje da će Lalić u sledećim svojim knjigama dati ono što ima da kaže još o sebi, o svetu u sebi i oko sebe; o onome što je bilo, što jeste i što će biti.

Romanom Zlom proleće Lalić je preuzeo na sebe veliku odgovornost, jer je u njemu dao jedno visoko umetničko dostignuće. Ali nije ispunio ono što se od njega očekivalo. Ne zbog toga što nije mogao, već zbog toga što nije odbacio sve sporedno koje mu je smetalo u poslu.

Suviše volim Lalićevu prozu i poštujem Lalićev talent da bih bio u stanju da prečutim ono što mislim, kad mi se već dala prilika da to kažem.

VITOMIR VULETIĆ